KORXONALARDA ZARARLARNI ANIQLASH, HISOBGA OLISH VA MOLIYAVIY HISOBOTDA AKS ETTIRISH METODOLOGIYASI HAMDA UNI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA TAKOMILLASHTIRISH

Rahmonova Yulduz Sharafitdinovna
SamISI PhD, v.b.dotsent
Tel.: (97) 446-03-60
Elektron pochta: raxmanova_yulduz@mail.ru
UDK: 657.1:332.7-047:32(575.1)
ORCID: 0009-0008-9676-2216

Isoqulov Javohir Azizovich
SamISI XIM fakulteti talabasi
Tel.: (91) 085-53-03
Elektron pochta: isoqulovjavohir992@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24363715

Annotatsiya: Maqolada korxonalarda zararlarni aniqlash, hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirishning nazariy-metodologik asoslari tadqiq etilgan. Zararlarning iqtisodiy mohiyati va tasnifi, ularni tan olish mezonlari, aktivlar qadrsizlanishi, zaxiralarni sof sotish qiymatigacha pasaytirish, kutilayotgan kredit zararlari, valyuta kursi farqlaridan zararlar hamda soliq zararlarini hisobga olish tartibi Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) va O‘zbekistonning milliy hisob amaliyoti bo‘yicha qiyosiy tahlil qilingan. Shartli misol asosida zarar tarkibi (operatsion, pulsiz va moliyaviy tarkibiy qismlar) tahlil qilinib, uni moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotda va izohlarda aks ettirish tartibi ko‘rsatilgan. Tadqiqot natijasida zararlarni erta aniqlash, hisob siyosatini takomillashtirish va hisobotda oshkor etish sifatini oshirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: zarar, moliyaviy natija, qadrsizlanish, MHXS, kutilayotgan kredit zararlari, hisob siyosati, moliyaviy hisobot, kechiktirilgan soliq aktivi.

ВЫЯВЛЕНИЕ, УЧЁТ И ОТРАЖЕНИЕ УБЫТКОВ ПРЕДПРИЯТИЙ В ФИНАНСОВОЙ ОТЧЁТНОСТИ: МЕТОДОЛОГИЯ И ПУТИ ЕЁ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: В статье исследуются теоретические и методологические основы выявления, учёта и отражения убытков предприятий в финансовой отчётности. На основе сравнительного анализа МСФО и национальной практики бухгалтерского учёта Узбекистана рассматриваются экономическая сущность и классификация убытков, критерии их признания, обесценение активов, снижение стоимости запасов до чистой стоимости продажи, ожидаемые кредитные убытки, убытки от курсовых разниц и налоговые убытки. На условном примере проанализирована структура убытка (операционная, неденежная и финансовая составляющие) и показан порядок его отражения в отчёте о финансовых результатах и в примечаниях. Предложены меры по раннему выявлению убытков, совершенствованию учётной политики и повышению качества раскрытия информации.

Ключевые слова: убыток, финансовый результат, обесценение, МСФО, ожидаемые кредитные убытки, учётная политика, финансовая отчётность, отложенный налоговый актив.

IDENTIFICATION, ACCOUNTING AND REPORTING OF LOSSES IN ENTERPRISES' FINANCIAL STATEMENTS: METHODOLOGY AND ITS IMPROVEMENT IN THE CONTEXT OF UZBEKISTAN

Annotation: The article examines the theoretical and methodological foundations of identifying, accounting for and reporting losses in enterprises' financial statements. Based on a comparative analysis of IFRS and Uzbekistan's national accounting practice, it considers the economic nature and classification of losses, recognition criteria, asset impairment, write-down of inventories to net realisable value, expected credit losses, foreign exchange losses and tax losses. A hypothetical case is used to analyse the structure of a loss (operating, non-cash and financial components) and to demonstrate its presentation in the statement of profit or loss and the notes. The article proposes measures for the early detection of losses, improvement of accounting policies and higher quality of disclosure.

Keywords: loss, financial result, impairment, IFRS, expected credit losses, accounting policy, financial statements, deferred tax asset.

Kirish: Korxona faoliyatining yakuniy natijasi foyda yoki zarar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Zarar hisobot davrida xarajatlar va yo‘qotishlarning daromadlardan oshib ketishi natijasida xususiy kapitalning kamayishini bildiradi va moliyaviy hisobot foydalanuvchilari – investorlar, kreditorlar, soliq organlari hamda rahbariyat uchun korxonaning barqarorligi, to‘lov qobiliyati va faoliyatining uzluksizligi to‘g‘risidagi eng muhim signallardan biri hisoblanadi.

Zararlar mohiyatan bir xil emas. Ularning bir qismi asosiy faoliyatning samarasizligidan, boshqa qismi hisob-kitob baholariga asoslangan operatsiyalardan (aktivlar qadrsizlanishi, zaxiralarni baholash, kutilayotgan kredit zararlari), uchinchi qismi esa tashqi omillardan (valyuta kursi, foiz stavkalari, favqulodda hodisalar) kelib chiqadi. Shu sababli zararlarni to‘g‘ri aniqlash, o‘z vaqtida tan olish va moliyaviy hisobotda tegishli satrda, yetarli izohlar bilan ko‘rsatish axborot sifatini belgilaydi. Noto‘g‘ri yondashuv ikki yo‘nalishda xavfli: zararni kechiktirib tan olish aktivlar va foydani oshirib ko‘rsatsa, asossiz zaxiralar yaratish foydani sun’iy tekislash vositasiga aylanadi.

O‘zbekistonda Prezidentning 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-son qarori asosida MHXSga o‘tish jarayoni boshlanib, belgilangan toifadagi xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar asosida tuzishga o‘tdi. Boshqa subyektlar esa buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS) va schyotlar rejasi asosida faoliyat yuritmoqda. Ikki hisob tizimining parallel qo‘llanilishi zararlarni tan olish va baholash bo‘yicha farqlar yuzaga kelishiga hamda ularni uyg‘unlashtirish zaruratiga olib keladi.

Tadiqotning maqsadi shundan iboratki, korxonalarda zararlarni aniqlash, hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirish metodologiyasini xalqaro tajriba bilan qiyosiy o‘rganish va O‘zbekiston sharoitida takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdir. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: zararlarning mohiyati va tasnifini aniqlashtirish; tan olish va baholash mezonlarini MHXS hamda milliy amaliyot bo‘yicha qiyoslash; hisobga olish tartibini schyotlar rejasi asosida ko‘rsatish; hisobotda aks ettirish va oshkor etish talablarini tahlil qilish; takomillashtirish yo‘nalishlarini asoslash.

O‘rganilganlik darajasi: Zararlarni tan olishning nazariy asoslari xorijiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Jumladan, S. Basu o‘z tadqiqotida hisob konservatizmi sharoitida yomon xabarlar (zararlar) yaxshi xabarlarga nisbatan foydada tezroq aks etishini asoslab bergan. C. Hayn zarar ko‘rgan kompaniyalarda foyda ko‘rsatkichining bozor bahosi bilan bog‘liqligi foydali kompaniyalarga qaraganda sustroq ekanini, ya’ni zararlarning axborot mazmuni o‘ziga xosligini ko‘rsatgan. E. Altman tomonidan ishlab chiqilgan diskriminant model moliyaviy ko‘rsatkichlar asosida korxonaning nochorlik xavfini erta baholash imkonini beradi. Zararlarni baholash va hisobotda aks ettirishning amaliy jihatlari D. Kieso, J. Weygandt va T. Warfield hamda S. Penman asarlarida MHXS va moliyaviy tahlil nuqtayi nazaridan bayon etilgan.

Xalqaro standartlar darajasida zararlarni tan olish va baholash masalalari MHXSning 36-son (Aktivlarning qadrsizlanishi), 37-son (Zaxiralar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar), 2-son (Tovar-moddiy zaxiralar), 12-son (Foyda solig‘i), 21-son (Valyuta kurslari o‘zgarishining ta’siri) xalqaro standartlari hamda 9-son MHXS (Moliyaviy instrumentlar) bilan tartibga solinadi. O‘zbekistonda MHXSga o‘tish, hisob siyosati va moliyaviy natijalar hisobi masalalari mahalliy iqtisodchi olimlarning ilmiy maqolalarida, xususan, respublikaning yetakchi oliy ta’lim muassasalari ilmiy jurnallarida tahlil qilingan.

Shu bilan birga, zararlarni aniqlash, baholash, hisobga olish va hisobotda aks ettirishni yagona zanjir sifatida, MHXS va milliy hisob amaliyotini qiyoslagan holda o‘rganish masalasi yetarlicha chuqur yoritilmagan. Mazkur tadqiqot shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi. *Normativ-huquqiy tahlil* usuli yordamida «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonun, Soliq kodeksi, PQ-4611-son qaror, BHMS va schyotlar rejasi normalari o‘rganildi. *Qiyosiy tahlil* usulida MHXS talablari bilan milliy hisob amaliyoti zararlarni tan olish, baholash va oshkor etish bo‘yicha taqqoslandi. *Tizimli yondashuv* zararni aniqlash, baholash, tan olish, hisobga olish va oshkor etishdan iborat yagona jarayon sifatida ko‘rib chiqish imkonini berdi. *Guruhlash va tasniflash* usuli zararlar turlarini tizimlashtirishda qo‘llanildi.

Modellashtirish usuli yordamida shartli korxona misolida zarar tarkibi va uning moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotda aks etishi ko‘rsatildi; *koeffitsientli tahlil* orqali zararning tuzilmaviy xususiyatlari baholandi. Shuni ta’kidlash lozimki, misoldagi raqamlar shartli bo‘lib, metodik tushuntirish maqsadida keltirilgan va aniq korxona ma’lumotlarini aks ettirmaydi.

Natija va muhokama:

1. Zararlarning mohiyati va tasnifi

Xalqaro konsepsiyaga ko‘ra xarajatlar va zararlar aktivlarning kamayishi yoki majburiyatlarning ortishi natijasida xususiy kapitalning (egalarning ulushlari bilan bog‘liq bo‘lmagan) kamayishi sifatida tan olinadi. Milliy amaliyotda moliyaviy natija mahsulot (ish, xizmat) sotishdan olingan foyda, umumxo‘jalik faoliyatidan olingan foyda va soliq to‘langunga qadar foyda kabi bosqichlar bo‘yicha shakllantiriladi, xarajatlar esa mahsulot tannarxiga kiruvchi xarajatlar, davr xarajatlari, moliyaviy faoliyat xarajatlari va favqulodda zararlarga ajratiladi. Tahlil natijasida zararlarning amaliyotda uchraydigan asosiy turlari, ularni tan olish asoslari va hisobotda aks etishi umumlashtirilib, 1-jadvalda keltirildi.

1-jadval. Korxonalarda zararlarning asosiy turlari va ularni tan olish asoslari

Zarar turi	Paydo bo‘lish sababi	Tan olish va baholash asosi	Hisobotda aks etishi
Operatsion zarar	Sotishdan tushumning tannarx va davr xarajatlarini qoplamasligi	Daromad va xarajatlarni solishtirish; milliy hisobda 9100 va 9400 schyotlari	Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotda operatsion natija bo‘yicha
Aktivlar qadrsizlanishidan zarar	Aktiv balans qiymatining qoplanadigan qiymatdan oshishi	36-son MHXS: qoplanadigan qiymat – sotish xarajatlarini chegirgan haqqoniy qiymat va foydalanish qiymatidan kattasi	Foyda yoki zarar tarkibida; izohlarda oshkor etiladi
Zaxiralar qiymatining pasayishi	Sof sotish qiymatining tannarxdan past bo‘lishi	2-son MHXS: tannarx va sof sotish qiymatidan kichigi	Sotilgan mahsulot tannarxi yoki boshqa xarajat sifatida
Debitorlik qarzlari bo‘yicha zarar	Qarzning to‘lanmaslik xavfi	9-son MHXS: kutilayotgan kredit zararlari; milliy hisobda dargumon qarzlar bo‘yicha rezerv	Boshqa operatsion xarajatlar; rezerv summasi izohda
Valyuta kursi farqidan zarar	Xorijiy valyutadagi majburiyatlarning qayta baholanishi	21-son MHXS: foyda yoki zararda tan olinadi	Moliyaviy faoliyat xarajatlari
Zaxiralar (shartli majburiyatlar) bo‘yicha zarar	Og‘ir shartnoma, sud da’vosi va shu kabilar	37-son MHXS: joriy majburiyat, resurslar chiqib ketishi ehtimoli va ishonchli baholash	Zaxira xarajati; izohda oshkor etiladi
Aktivlar chiqib ketishidan va kamomaddan zarar	Aktivni sotish, hisobdan chiqarish; aybdor shaxs aniqlanmagan kamomad	Milliy hisobda 9430 schyoti	Boshqa operatsion xarajatlar
Favqulodda zarar	Tabiiy ofat, kutilmagan hodisalar	Milliy schyotlar rejasida 9700 guruhi mavjud; 1-son MHXS bunday moddalarni favqulodda sifatida ko‘rsatishni taqiqlaydi	MHXSda oddiy xarajat sifatida, izohda tushuntiriladi

Zarar turi	Paydo bo‘lish sababi	Tan olish va baholash asosi	Hisobotda aks etishi
Soliq zarari	Soliq bazasining manfiy bo‘lishi	Soliq kodeksi, 333-modda; 12-son MHXS bo‘yicha kechiktirilgan soliq aktivi	Soliq hisob-kitobi; moliyaviy hisobotda kechiktirilgan soliq

2. Zararlarni aniqlash tartibi

Zararlarni aniqlash – bu hisob yozuviga qadar bajariladigan analitik bosqich bo‘lib, uning sifati keyingi barcha bosqichlarni belgilaydi. Tahlil zararni yagona jarayon sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatdi (1-rasm).

1. Aniqlash (indikatorlar, inventarizatsiya)	2. Baholash (qoplanadigan qiymat, SSQ, KKZ)	3. Tan olish (foyda yoki zarar)	4. Hisobga olish (schyotlar, yozuvlar)	5. Aks ettirish va oshkor etish

1-rasm. Zararni aniqlashdan hisobotda oshkor etishgacha bo‘lgan jarayon (SSQ – sof sotish qiymati; KKZ – kutilayotgan kredit zararlari)

Aktivlarning qadrsizlanishi bo‘yicha 36-son MHXS har bir hisobot sanasida qadrsizlanish belgilari mavjudligini baholashni talab etadi. Bunday belgilar tashqi manbalardan (aktiv bozor qiymatining sezilarli pasayishi, bozor foiz stavkalarining oshishi, texnologik, bozor yoki huquqiy muhitdagi salbiy o‘zgarishlar) hamda ichki manbalardan (aktivning eskirishi yoki jismoniy shikastlanishi, undan foydalanishning to‘xtatilishi yoki qayta tashkil etish rejalari, aktivning iqtisodiy samaradorligi kutilganidan past ekanini ko‘rsatuvchi ichki hisobot ma’lumotlari) iborat bo‘lishi mumkin. Zaxiralar bo‘yicha har bir hisobot sanasida sof sotish qiymati tannarx bilan solishtiriladi; debitorlik qarzlari bo‘yicha qarz muddatining o‘tish davri tahlil qilinadi; xorijiy valyutadagi aktiv va majburiyatlarning sof pozitsiyasi baholanadi. Hisobot sanasidan keyin yuz bergan va shu sanadagi holatga oid dalillarni beruvchi hodisalar ham zarar summasiga tuzatish kiritishni taqozo etishi mumkin.

Muhimi, zararni aniqlash rahbariyatning professional mulohazasiga tayanadi. Ehtiyotkorlik tamoyili zararlarning daromadlarga nisbatan tezroq tan olinishini nazarda tutadi, biroq u zararni asossiz oshirib ko‘rsatish yoki rezervlar orqali foydani «tekislash» uchun asos bo‘la olmaydi. Shu sababli baholash tartibi hisob siyosatida aniq belgilanishi va hujjatlashtirilishi lozim.

3. Zararlarni hisobga olish

Milliy amaliyotda moliyaviy natijalar hisobi tranzit schyotlarda yuritiladi: 9000 – asosiy faoliyat daromadlari, 9100 – sotilgan mahsulot (tovar, ish, xizmat) tannarxi, 9200 – asosiy vositalar va boshqa aktivlarning chiqib ketishi, 9300 – asosiy faoliyatning boshqa daromadlari, 9400 – davr xarajatlari (9410 – sotish, 9420 – ma’muriy, 9430 – boshqa operatsion xarajatlar), 9500 va 9600 – moliyaviy faoliyat daromadlari va xarajatlari, 9700 – favqulodda foyda (zarar)lar, 9800 – foydaning soliqlar to‘lashga ishlatilishi, 9900 – yakuniy moliyaviy natija. Hisobot davri oxirida tranzit schyotlar 9900 schyotiga yopiladi, sof zarar esa taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar) schyotiga (8710) o‘tkaziladi. Zararlarni hisobga olishda qo‘llaniladigan asosiy yozuvlar 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Zararlarni hisobga olishda qo‘llaniladigan asosiy buxgalteriya yozuvlari (milliy schyotlar rejasi)

№	Xo‘jalik operatsiyasi	Debet	Kredit
1	Asosiy vositalar va boshqa aktivlarning chiqib ketishidan zarar	9430	9210, 9220
2	Aybdor shaxs aniqlanmagan kamomad va yo‘qotishlar	9430	5910
3	Qimmatli qog‘ozlarni qayta baholashdan ko‘rilgan zarar	9690	0600, 5800
4	Moliyaviy faoliyat xarajatlari schyotlarini yopish	9910	9610–9690
5	Favqulodda zararlar schyotini yopish	9910	9720
6	Hisobot yilining sof zarari	8710	9910

MHXS bo‘yicha hisobda zararning tan olinishi schyot raqamlari bilan emas, balki mazmuni bilan belgilanadi: masalan, qadrsizlanish zarari foyda yoki zarar tarkibida xarajat sifatida tan olinib, aktivning balans qiymati to‘plangan qadrsizlanish zarari hisobiga kamaytiriladi; zaxira majburiyatlari tan olish mezonlari bajarilgandagina shakllantiriladi; kutilayotgan kredit zararlari bo‘yicha qarz berilgan paytdayoq zaxira hisoblanadi, savdo debitorlik qarzlari uchun esa soddalashtirilgan yondashuv – zaxira matritsasi qo‘llanishi mumkin.

4. Zarar tarkibini tahlil qilish (shartli misol)

Zararni faqat yakuniy summa bo‘yicha baholash noto‘g‘ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Buni shartli korxona misolida ko‘rib chiqamiz (3-jadval).

3-jadval. Shartli korxonaning moliyaviy natijalari (qisqartirilgan shakl)

Ko‘rsatkich	Summa, mln so‘m
Sotishdan sof tushum	2 400
Sotilgan mahsulot tannarxi (shu jumladan zaxiralarni SSQgacha pasaytirish – 25)	(1 850)
Yalpi foyda	**550**
Davr xarajatlari (sotish va ma’muriy)	(420)
Boshqa operatsion xarajatlar, shu jumladan:	(180)
– asosiy vositalarning qadrsizlanishidan zarar	(150)
– kutilayotgan kredit zararlari (debitorlik qarzlari bo‘yicha)	(30)
Operatsion faoliyat natijasi	**(50)**
Moliyaviy xarajatlar, shu jumladan:	(130)
– foizlar bo‘yicha xarajatlar	(90)
– valyuta kursi farqidan zarar	(40)
Soliq to‘langunga qadar zarar	**(180)**
Foyda solig‘i (kechiktirilgan soliq aktivi tan olinmagan)	–
Hisobot davrining sof zarari	**(180)**

Manba: metodik tushuntirish uchun muallif tomonidan tuzilgan shartli ma'lumotlar.

Misolda sof zarar 180 mln so‘mni tashkil etadi, sof rentabellik esa −7,5 % (−180 / 2 400). Biroq zarar tarkibi tahlili muhim farqlarni ochib beradi. *Birinchidan*, zararning 205 mln so‘mi (qadrsizlanish – 150, kutilayotgan kredit zararlari – 30, zaxiralarni pasaytirish – 25) pulsiz xarakterga ega: ular aktivlar qiymatining kamayishini aks ettiradi, lekin hisobot davrida pul chiqib ketishini bildirmaydi. Pulsiz moddalarni qo‘shib hisoblaganda operatsion natija (−50 + 205) 155 mln so‘mga teng bo‘ladi, ya'ni asosiy faoliyat pul nuqtayi nazaridan ijobiy natija berishi mumkin. *Ikkinchidan*, moliyaviy xarajatlar (130 mln so‘m) operatsion zararni (50 mln so‘m) 2,6 baravar oshib ketadi; operatsion natijaning foizlar bo‘yicha xarajatlarga nisbati manfiy (−50 / 90 ≈ −0,56) bo‘lib, bu qarz yukining zararni chuqurlashtirayotganini ko‘rsatadi. *Uchinchidan*, 40 mln so‘mlik valyuta zarari korxonaning xorijiy valyutadagi majburiyatlari bilan bog‘liq bo‘lib, uni boshqaruv qarorlari orqali (masalan, valyuta pozitsiyasini muvozanatlash) kamaytirish mumkin. Shu bois zararning har bir tarkibiy qismi alohida tahlil qilinishi va hisobotda tushunarli oshkor etilishi zarur.

Soliq jihatidan 12-son MHXS soliq zararini kelgusiga o‘tkazish natijasida kechiktirilgan soliq aktivi faqat kelgusida shu zararni qoplash uchun yetarli soliq solinadigan foyda olinishi ehtimoli mavjud bo‘lgandagina tan olinishini talab etadi. Misolda bunday ehtimol yetarli darajada asoslanmagani uchun aktiv tan olinmagan, tan olinmagan summa esa izohlarda oshkor etiladi. Milliy soliq qonunchiligida soliq zarari Soliq kodeksining 333-moddasiga muvofiq keyingi soliq davrlariga o‘tkazilishi mumkin; 2020-yil 1-yanvardan keyin yuzaga kelgan zararlar uchun ko‘chirish muddati va chegaralari Kodeksda belgilab qo‘yilgan. Moliyaviy hisobotdagi zarar bilan soliq zarari o‘zaro farq qilishi mumkinligi sababli ular alohida kuzatib borilishi lozim.

5. Hisobotda aks ettirish va oshkor etish

Milliy amaliyotda zarar «Moliyaviy natijalar to‘g‘risida hisobot»da (2-shakl) hamda buxgalteriya balansining xususiy kapital bo‘limida qoplanmagan zarar ko‘rinishida aks etadi. Xo‘jalik jamiyatlari to‘g‘risidagi qonunchilik sof aktivlar miqdori ustav kapitalidan kam bo‘lgan hollarda tegishli choralar ko‘rishni nazarda tutgani sababli, to‘plangan zarar ustav kapitaliga nisbatan alohida nazoratni talab qiladi.

MHXS bo‘yicha esa foyda yoki zarar to‘g‘risidagi hisobotda zarar moddalarini ularning mazmuniga ko‘ra ajratib ko‘rsatish, hech bir moddani «favqulodda» deb tasniflamaslik talab etiladi. Shuningdek, qadrsizlanish zararlari qaysi satrda aks etgani va qaysi aktivlarga tegishli ekani, hisob-kitoblarning noaniqlik manbalari, tan olinmagan kechiktirilgan soliq aktivlari va valyuta kursi farqlari izohlarda oshkor etiladi. Rahbariyat korxonaning faoliyat uzluksizligini baholashi shart bo‘lib, uzluksizlikka jiddiy shubha tug‘diruvchi noaniqliklar mavjud bo‘lsa, ular ochib beriladi. 2027-yil 1-yanvardan boshlanadigan hisobot davrlari uchun amal qiluvchi 18-son MHXS hisobotdagi moddalarni operatsion, investitsion va moliyaviy toifalarga ajratishni hamda yangi oraliq jami ko‘rsatkichlarni joriy etib, zarar tarkibini taqqoslash imkoniyatini yanada oshiradi.

6. Muammolar va takomillashtirish yo‘nalishlari

Tahlil natijalari zararlarni hisobga olish va hisobotda aks ettirish amaliyotida bir qator masalalar mavjudligini ko‘rsatdi. Ularni hal etish bo‘yicha taklif etilayotgan yo‘nalishlar 4-jadvalda umumlashtirilgan.

4-jadval. Zararlarni hisobga olish va hisobotda aks ettirishdagi muammolar hamda takomillashtirish yo‘nalishlari

Muammo	Takomillashtirish yo‘nalishi
Zararni tan olish mezonlari va baholash tartibi hisob siyosatida aniq belgilanmagan; baholar subyektiv bo‘lib qolmoqda	Hisob siyosatida qadrsizlanish indikatorlari, SSQ testi, zaxira hisoblash usullari va mas’ul shaxslar belgilanishi; baholarning hujjatlashtirilishi
Milliy hisobda qadrsizlanish testi mexanizmi MHXS darajasidagi batafsillikda ifodalanmagan bo‘lishi mumkin (muallif tomonidan tekshirilishi lozim)	Milliy standartlarni 36- va 37-son MHXS tamoyillari bilan uyg‘unlashtirish; MHXSga o‘tmagan subyektlar uchun soddalashtirilgan qadrsizlanish testi
Debitorlik qarzlari bo‘yicha rezervlarni shakllantirishda istiqbolli omillar yetarlicha hisobga olinmaydi	Zaxira matritsasi: qarz muddati bo‘yicha tarixiy yo‘qotish ulushlarini kutilayotgan iqtisodiy sharoit bilan tuzatish
Valyuta pozitsiyasidan kelib chiqadigan zararlar yetarli oshkor etilmaydi	Xorijiy valyutadagi aktiv va majburiyatlar bo‘yicha sezgirlik tahlili va izohlarda oshkor etish
Moliyaviy va soliq zararlari o‘rtasidagi farqlarni kuzatish tizimi mavjud emas	Vaqtinchalik farqlar reyestri; kechiktirilgan soliq aktivini tan olish uchun kelgusi foyda prognozini yuritish
Zararni erta aniqlash tizimi yo‘q: tahlil faqat yil yakunida o‘tkaziladi	Chorak oraliq tahlili; rentabellik, qoplash koeffitsientlari va Altman modeli asosidagi skoring ko‘rsatkichlari paneli
Hisobotda zarar tarkibi ochib berilmaydi	Izohlarda zararni operatsion, pulsiz, moliyaviy va bir martalik tarkibiy qismlarga ajratib ko‘rsatish

Manba: muallif ishlanmasi.

Taklif etilayotgan yo‘nalishlar zararlarni faqat «yo‘qotish» sifatida emas, balki korxona boshqaruvi sifati haqidagi axborot manbai sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi: zarar tarkibini tahlil qilish zaif bo‘g‘inni (samarasiz aktivlar, qarz yuki, valyuta xavfi) aniqlash va boshqaruv qarorlarini asoslashga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar: Olib borilgan tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi. Zararlar mohiyatan turlicha bo‘lib (operatsion, qadrsizlanish bilan bog‘liq, kredit, valyuta, soliq va favqulodda), ularning har biri alohida tan olish va baholash mezonlariga ega. Zararni aniqlash, baholash, tan olish, hisobga olish va oshkor etish yagona jarayon sifatida tashkil etilganda hisobot axborotining ishonchliligi ortadi. Shartli misol zararning yakuniy summasi emas, balki uning tarkibi (pulsiz, moliyaviy va operatsion qismlar) to‘g‘ri boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun asos bo‘lishini ko‘rsatdi.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Hisob siyosatini takomillashtirish. Zararlarni tan olish mezonlari, qadrsizlanish indikatorlari, zaxiralarni baholash usullari va mas'ul shaxslarni hisob siyosatida aniq belgilash.

2. Milliy standartlarni uyg'unlashtirish. Zararlarni baholash tamoyillarini (qadrsizlanish, zaxiralar, kutilayotgan kredit zararlari) MHXS bilan uyg'unlashtirish, MHXSga o'tmagan subyektlar uchun soddalashtirilgan tartiblarni ishlab chiqish.

3. Kutilayotgan kredit zararlari yondashuvini joriy etish. Debitorlik qarzlari bo'yicha zaxira matritsasi usulidan foydalanish.

4. Valyuta xavfini oshkor etish. Xorijiy valyutadagi aktiv va majburiyatlar bo'yicha sezgirlik tahlilini izohlarda ko'rsatish.

5. Soliq va moliyaviy zararlarni uyg'unlashtirib kuzatish. Vaqtinchalik farqlar reyestrini yuritish va kechiktirilgan soliq aktivini kelgusi foyda prognozi asosida tan olish.

6. Zararni erta aniqlash tizimini yaratish. Rentabellik va qoplash koeffitsientlari hamda skoring modeli asosida chorak oraliq monitoringini yo'lga qo'yish.

7. Oshkor etish sifatini oshirish. Moliyaviy hisobot izohlarida zarar tarkibini ajratib ko'rsatish.

Taklif etilgan yondashuvlarni amaliyotga joriy etish moliyaviy hisobot axborotining sifatini oshirishga, zararlarni o'z vaqtida aniqlash orqali moliyaviy risklarni kamaytirishga va investitsion hamda kredit qarorlarining asoslanganligini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahriri), 2016-yil 13-aprel, O'RQ-404-son. – https://lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4611-son qarori. – https://lex.uz
3. Smaglyukova T.M. Obshchiye podkhody k formirovaniyu regionalnoy investitsionnoy politiki // Sovremennyye problemy nauki. – 2014. – №1.
4. Vahobov A.V., Hojibakiyev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma. – T.: "Moliya", 2010. – B. 153.
5. G'ozibekov D.G'., Nosirov E.I. O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish. Risola. – T.: "Iqtisod-moliya", 2007. – 92 b.
6. Rajabov N.R. "Investitsion muhit jozibadorligini boshqarishni takomillashtirish" 08.00.13 – Menejment ixtisosligi bo'yicha iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.